

Metodologie archeologie středověku a novověku

7. Pomocné vědy historické ve službách archeologie 2
(sfragistika, heraldika, genealogie, numismatika,
metrologie).

Pomocné vědy historické

předmět studia

- **Chronologie** – čas
- **Genealogie** – rodové vztahy
- **Heraldika** – erby a znaky
- **Sfragistika** – pečetě
- **Numismatika** – mince a platidla
- **Kodikologie** – knihy, rukopisy
- **Metrologie** – míry a váhy
- **Paleografie** – písmo
- **Diplomatika** – listiny a písemnosti
- **Demografie** – obyvatelstvo
- **Epigrafika** – nápisy na kamenech či kovech
- **Faleristika** – řády a vyznamenání
- **Filigranologie** – papír
- **Statistika** – společenské jevy
- **Vexilologie** – vlajky a prapory

VADEMECEUM

POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH

Ivan Hlaváček
Jaroslav Kašpar
Rostislav Nový

Sfragistika

- Nauka o pečetích, které dokládaly pravost listiny (později nahrazena razítkem)
- **Právo pečetit** – panovník, šlechta, poté církev a pak i města
- **Funkce** – 1. přivěšena na listině a slouží k jejímu ověření
 - 2. veřejné zapečetění a uzavření písemnosti
 - 3. kvůli negramotnosti
- **Buly** – kovové: olověné, z drahých kovů (oboustranné) - papež a Byzanc
 - voskové: otisknuty pečetidlem
 - červené, zelené, černé
 - přitištěné: mizí během 12. století
 - zavěšené: plika (ohnutí listiny)
 - přivěšené: naříznutím okraje vzniká pergamenový proužek – na něj přivěšena pečeť:
 - na stuze, provázku nebo pruhu pergamenu

Sfragistika

• Typologie pečetí:

– podle vyobrazení: I. portrétní – 1. majestátní (Karel IV., Zlatá bula)

– 2. jezdecké (rytířské a lovecké)

– 3. pěší (Ota III. a Jan I. Braniborští (1. pol. 13. stol.)

– 4. antické (císař Konrád II. (1024-1039)

– 5. pontifikální

II. obrazové – 1. hagiografické (s patrony, aj. svatými)

– 2. topografické (Dortmund, 14./15. stol.)

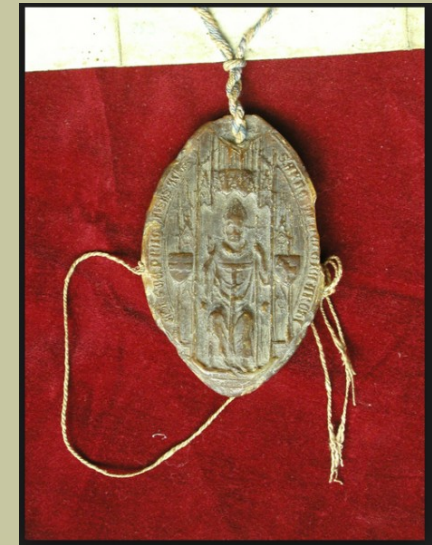
– 3. věcné

– 4. fantastické

III. Erbovní

IV. Nápisové

– podle barvy vosku, podle velikosti, podle materiálu, způsobů upevnění, podle funkce a „právní síly“

Sfragistika

- **Sdružená pečeť** – pro více osob (i právnických)
- **Velká/hlavní pečeť** – hlavní pečeť kanceláře pro nejvýznamnější písemnost
- **Menší pečeť** – k pečetění méně významných písemností
- **Sekret** – drobné rozměry, užívána s cílem zabezpečit důvěrnost sdělení
- **Rubní pečeť** – revers, většinou menší než avers (kontrasignace - pro kontrolu)
- **Signet** – prstenová, ryze osobního charakteru (pro soukromou a tajnou korespondenci)

Heraldika

- Je věda, která se zabývá pravidly a zvyklostmi, podle nichž se tvoří a popisují erby, tj. dědičné znaky a vše co s nimi souvisí (prapory, řády, odznaky a další symboly).
- 11. stol. – původ sahá do období první křížové výpravy do Palestiny, kterou vyhlásil papež Urban II. na koncilu v Clermontu, kdy erby sloužily k odlišení rytířů v boji.
- 12. a 13. stol. – první znaky v západní a jižní Evropě používala vyšší šlechta, později i šlechta nižší a města
- 15. – 17. stol. – s rozšířením palných zbraní a odlišným způsobem boje ztratily opodstatnění a získaly reprezentativní a dekorativní funkci.
- Znak – symbol rodové, právní a společenské privilegovanosti, který se přenesl do státní, církevní, městské a cechovní symboliky.

Název

- čeština: **erb**
- němčina: **die Erbe** = dědic (právní příslušnost k rodu)
- slovenština: **erb**
- maďarština: **címer**
- polština: **herb**

- čeština: **znak** (termín z 19. stol. s širším právním významem)
- němčina: **Wappen** (akcentuje militantní význam erbu)
- angličtina: **Cout of arm**
- Franc.: **Armoire**

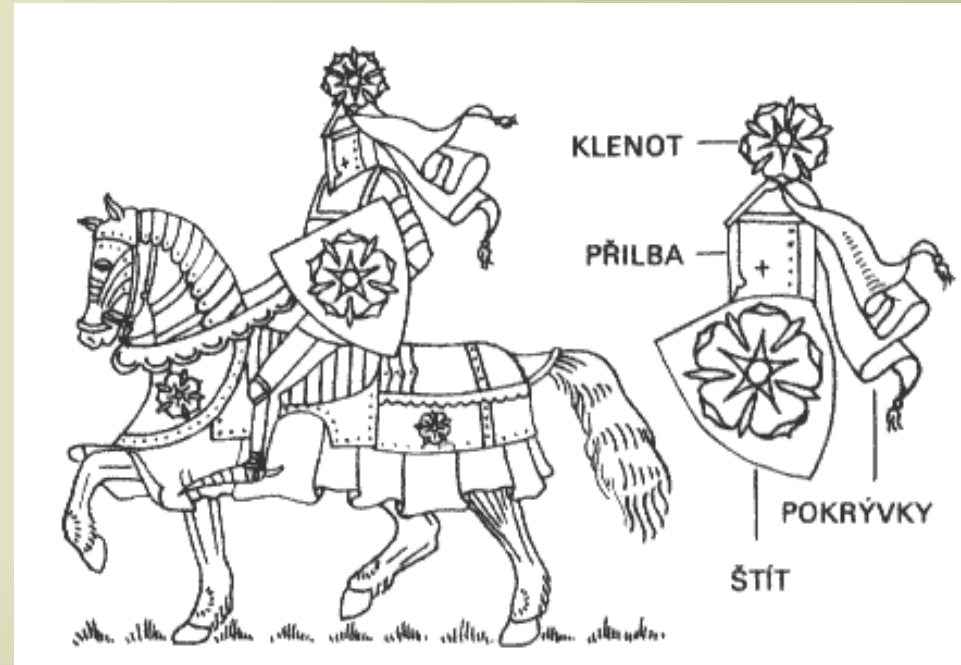
Terminologie

- **Erb** – původ se odvozuje z praxe válečné (štíty a praporce) a později turnajové (stavovská příslušnost)
 - od 14. stol. užívání povoloval panovník a jeho podobu určoval jeho poradce - herold (z lat. zvěstovatel války a míru)
 - jako atribut šlechtictví symbolizoval nositele (štít, přilba, klenot, přikryvadla) a přecházel přes mužské příslušníky rodu a do provdání jej užívaly manželky a dcery
 - členové rodu mohli se svolením krále připustit k erbu i jiné osoby (erbovní strýcovství)
- **Erbovníky (armoriály)** – soupisy (registra) erbů šlechtických rodů, církevních institucí, cechů aj.
- **Erbovní listiny** – písemné potvrzení nobilitace, tj. práva nosit erb (nejstarší z r. 1416. stol. z říšské kanceláře (nejstarší erbovní listina v opisu – císař Karel IV. nobilitoval r. 1360 Jetřicha z Portic a udělil mu erb)
- **Erbovní galerie** – soubory erbů v exteriérech nebo interiérech staveb nebo v rukopisech, reprezentující urozený původ od nejstaršího předka (panovník, šlechta, soudci - v Moravském zemském soudu Brně nebo v soudní místnosti u Vladislavského sálu na Pražském hradě aj.).
- **Alianční erby** – od 2. pol. 13. stol., deklarují určité spojení (úřední, manželské) v podobě dvou sdružených štítů nebo dvou znamení na jednom štítu.

Alianční znak Bedřicha ze Žerotína († 1544) a Libuše z Lomnice († 1559) na průčelí zámku v Novém Jičíně

Heraldická pravidla

- **Blasonování** – slovní popis znaku podle odborné terminologie a heraldických pravidel vychází z pohledu držitele:
 1. Heraldicky pravá strana je nalevo a heraldicky levá napravo
 2. Způsob dělení štítu a tinktury (barevné pole celého štítu)
 3. Hlavní a vedlejší erbovní figury
 4. Pole štítu se popisují zprava do leva a shora dolů, případně od středního štítku (čestná pozice)

Popis (blasonování)

– k rozlišení se využívá:

a) geometrické obrazce (herodské figury)

b) reálné předměty (obecné figury)

c) barvy (tinkтуры – barvy, kovy, kožešiny)

– **barvy/tinkтуры:** sloužily k rozlišení příslušníků jednotlivých větví rodu:

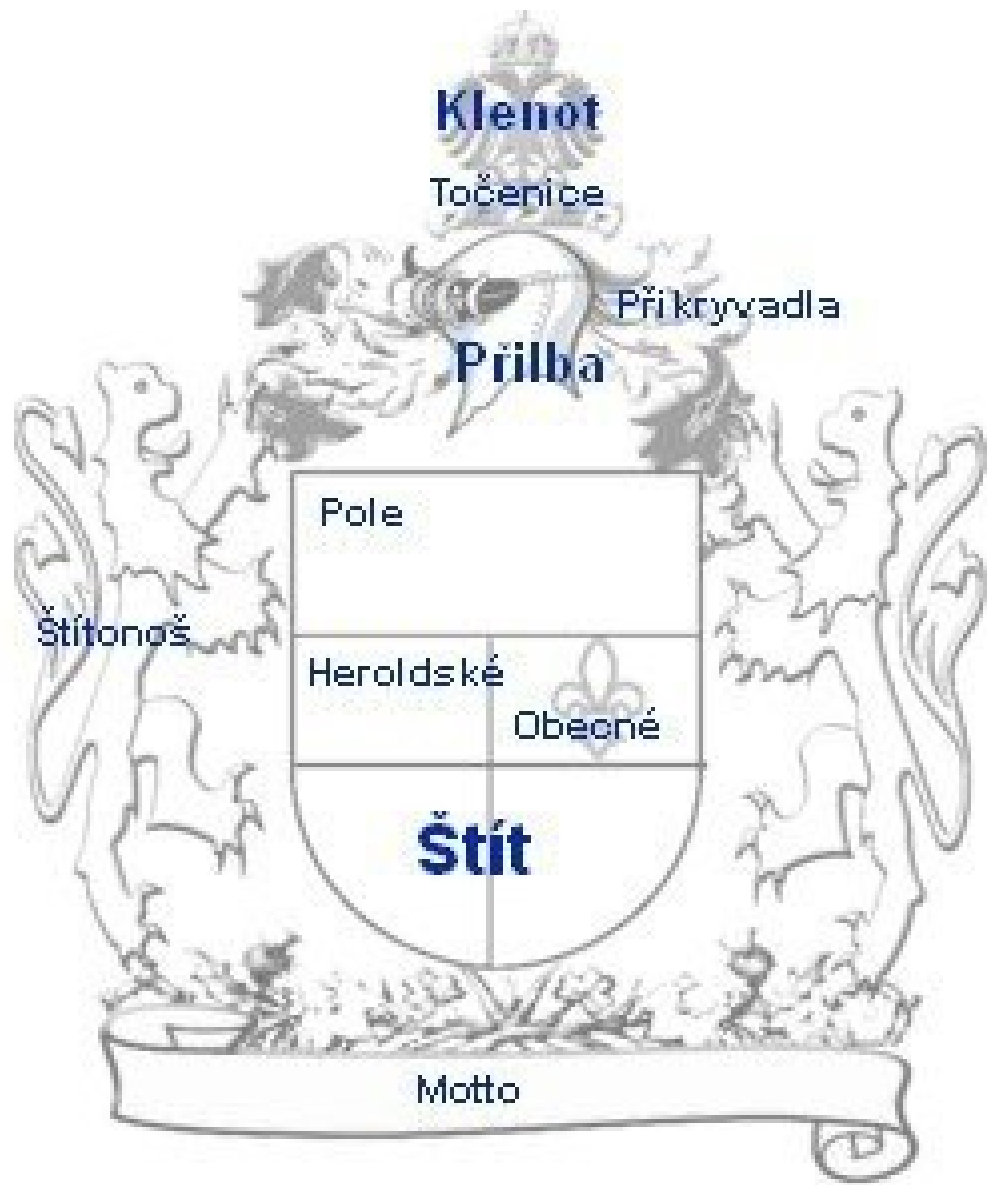
např. růže v erbu Vítkovců:

červená v stříbrném poli - z Rožmberka

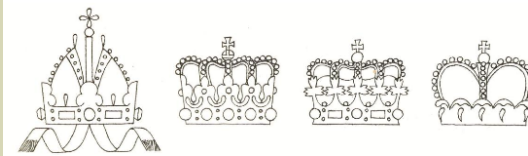
zlatá v modrém - z Hradce

stříbrná v červeném - páni z Landštejna,

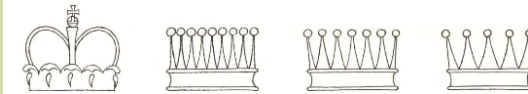
modrá (černá) ve zlatém - Sezimové z Ústí

Heraldické části erbu

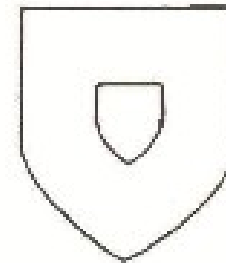

Obr. 13 Císařská koruna, královská koruna, vévodská koruna, původní vévodská koruna

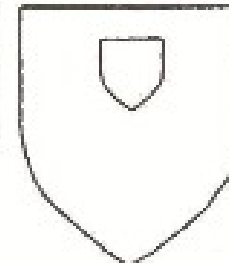

Obr. 14 Knižecí koruna, hraběcí koruna, baronská koruna, rytířská koruna

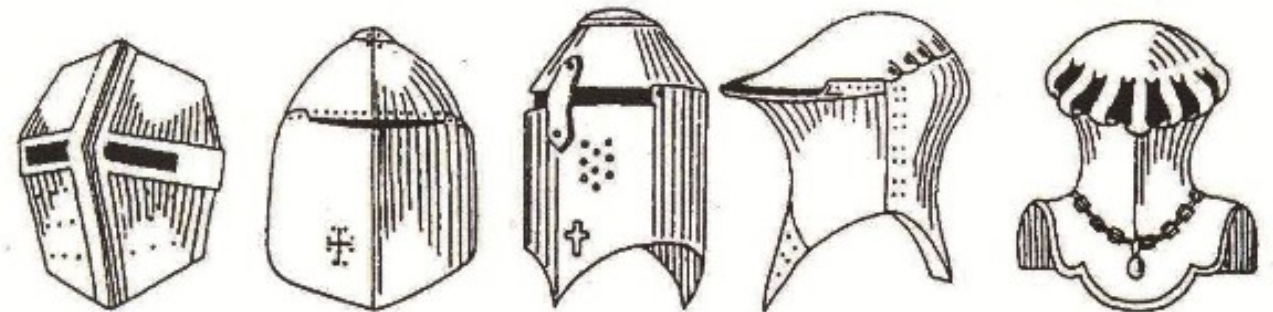
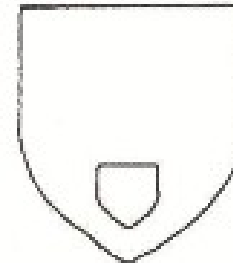
Střední štítek

Čestný štítek

Pupeční štítek

Přilba hrncovitá

Přilba kbeliková

Přilba cylindrová

Přilba kolčí

Přilba turnajská

Štít

- Nejdůležitější povinná součást znaku (různé tvary).
- Bývá buď kolmý nebo šikmo skloněný (správnější)

Tvary:

Sloh:

gotický

renesanční

barokní

empírový

Původ:

normanský

španělský

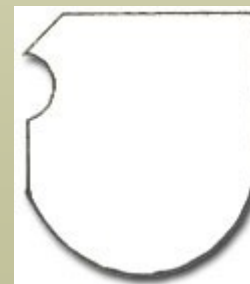

francouzský

italský

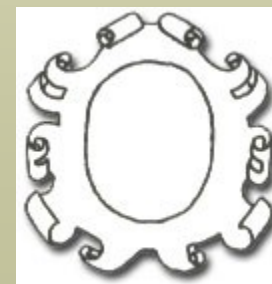
Vzhled:

kolčí

oválný

kartuš

routový

Přikryvadla - fafrnochy

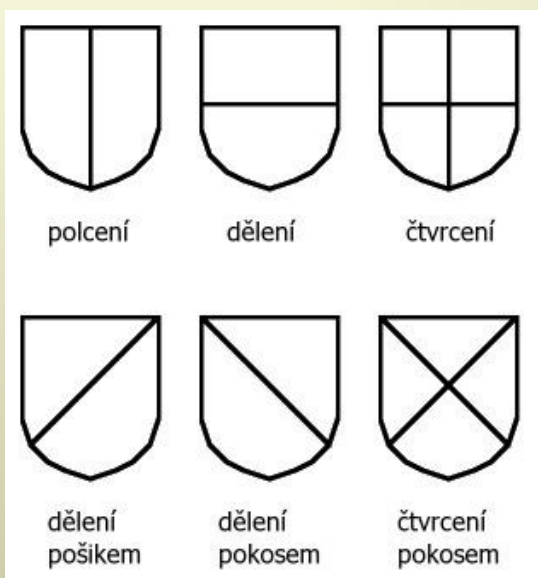

Figury - erbovní nebo znakové znamení používané k rozdělení štítu geometrickými útvary nebo označení obecnými figurami:

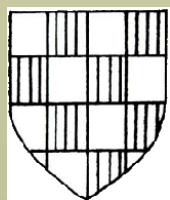
I. Heroldské:

- dělení štítu:

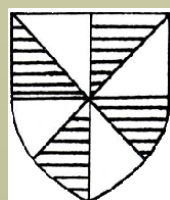
a) čarami

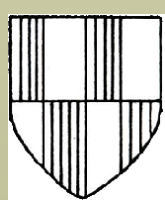
b) geometrickými tvary

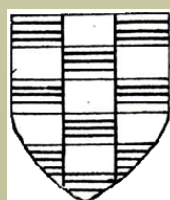
šachovnice

štenýř

šindele

cihly

II. Obecné:

1. **Přirozené:** a) životné - člověk

- zvířata

- rostliny

b) neživotné - pozemské

- nadpozemské

2. **Nadpřirozené:** a) nadpřirozené - bůh, světci

b) monstra - z těl lidských

- z těl zvířecích

- c) bájná zvířata

3. **Umělé** - zbraně a zbroj

- oděvy a jejich součásti

- pracovní nástroje

- domácí a řemeslné výrobky

- hudební nástroje

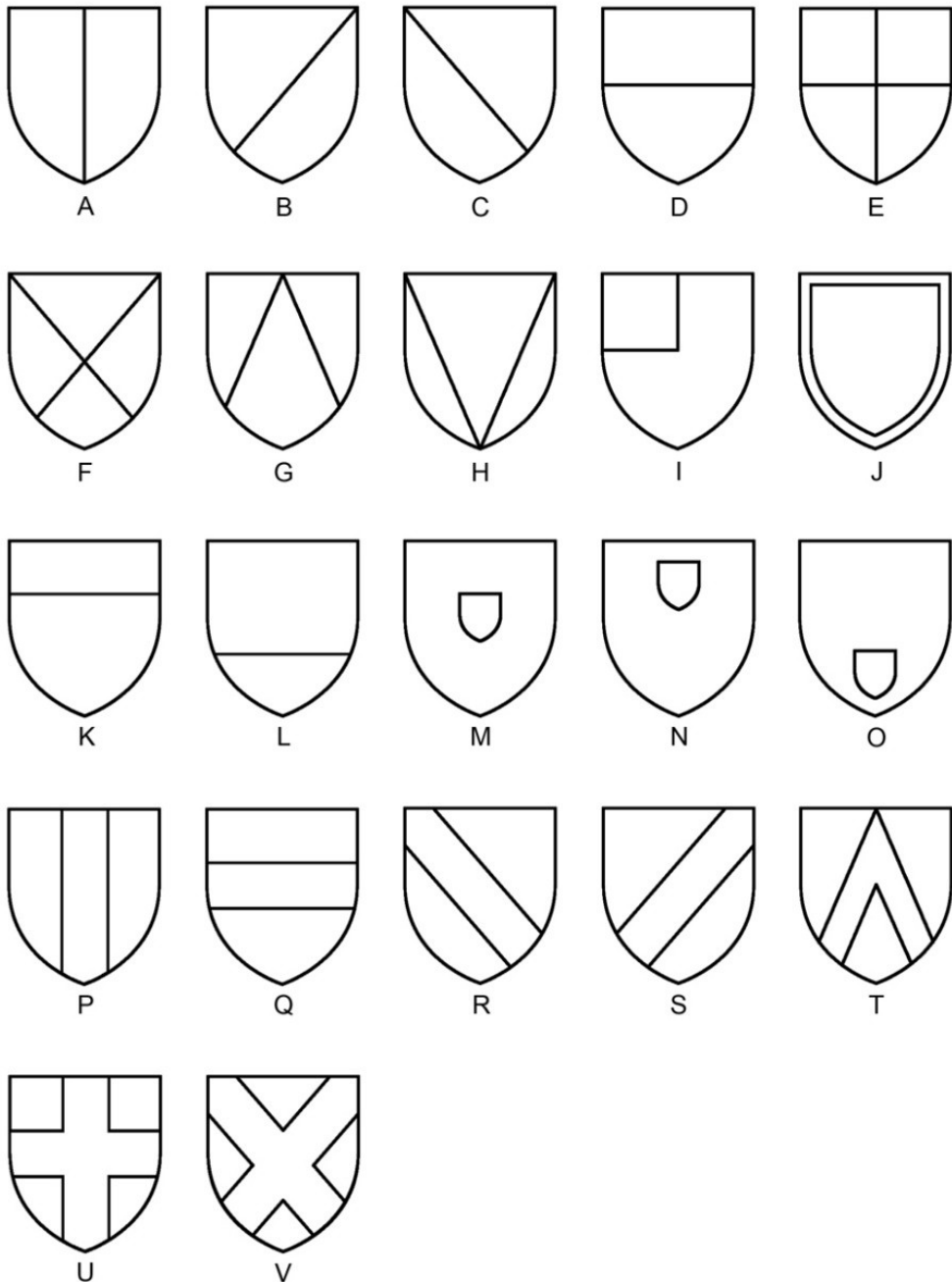
- mlynářské náčiní

- stavby a jejich části

- světské a církevní odznaky

- různé předměty, písmena

I. Heroldské figury

- a) Polcení
- b) dělení pošikem
- c) dělení pokosem
- d) dělení
- e) čtvrcení
- f) čtvrcení pokosem
- g) Špice
- h) Klín
- i) volná čtvrt'
- j) Lem
- k) hlava štítu
- l) pata štítu
- m) střední štítek
- n) čestný štítek
- o) pupeční štítek
- p) Kůl
- q) Břevno
- r) břevno pokosem
- s) břevno pošikem
- t) Krokev
- u) heroldský kříž
- v) svatoondřejský kříž

lilie přepásaná

ostve

lilie nepřepásaná

lekno

II. Obecné figury

Lev - král, síla, moc, chrabrost

kůň - rychlost, svoboda, vítr, bojovnost, mládí

zubr - hojnost, mužská plodnost, bohatství, síla

drak - energie, vyšší moc

jednorožec - spravedlnost, světlo, ženská síla

pegas - svoboda, tvořivost, mužská síla

kohout - "macho" (já)

beran - síla, neústupnost, vytrvalost, pokrok

orlice - čest, sláva, bohatství, vládkyně nebes

vlk - vnitřní síla, luna, nevědomí, vytrvalost

gryf - ženská energie, vládkyně nebes a země

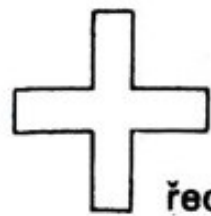
fénix - vítězství, nedostižitelný

labuť - čistota, vítězství světlem a pravdou

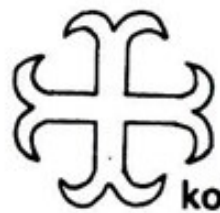
koník - rychlost, vytrvalost, prvenství

kňour - síla bojovníka, mužská potence

III. Kříže

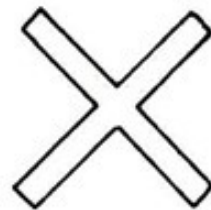
řecký

kotvicový

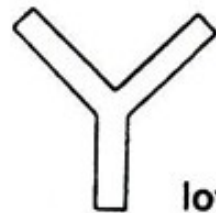
pravoslavný

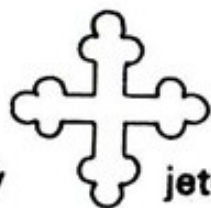
sv. Ondřeje

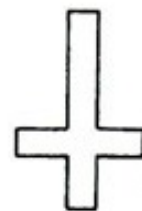
latinský

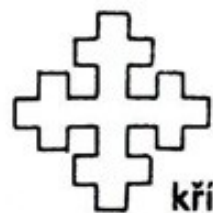
lotrovský

jetelový

svatopetrský

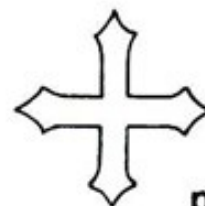
křížkový

sv. Antonína

liliový

pisánský

berličkový

patriarší

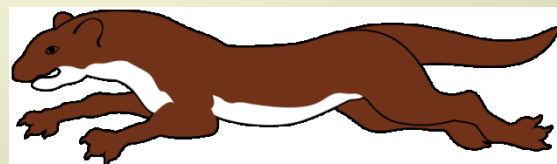

maltézský

Tinkтуры:

- soubor přípustných barev na erbu
- dělí se na tři skupiny:

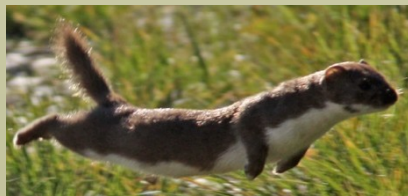
- a) kovy
- b) barvy
- c) kožešiny.

červená - oheň
zelená - tráva
oranžová - hyacint
stříbro - luna
modrá - voda
purpur - ametyst
tmavě rudá - sardonyx
zlato - slunce

	Kovy	
	Zlato	
	Stříbro	
	Barvy	
	Modrá	
	Červená	
	Purpur	
	Černá	
	Zelená	
	Kožešiny	
	Hermelín	
	Sobol	
	Kunina	
	Popelčina	

kovy		barvy				
zlato	stříbro	červená	černá	modrá	zelená	purpur
9	4	4	9	1	0	0
						
3	2	1	7	2	7	5
						
Slunce	Měsíc	Mars	Saturn	Jupiter	Venuše	Merkur
☉	☾	♂	♄	♃	♀	☿
Topaz	Perla	Rubín	Diamant	Safír	Smaragd	Ametyst

kožešiny

hermelín	sobol	kunina	popeličina
			

Třídění

- 1. Umístění: a) pečetě
b) portály, náhrobky
c) kachle, poháry, aj.
e) interiéry a exteriéry sídel
- 2. Nositel: a) **panovnické** (osobní znamení vládnoucí dynastie se stalo dědičným a zemským)
b) **šlechtické** - v záp. E. v l. 1100-1140 u velkých feudálů jako individuální trvalá znamení, která se 1140-1180 změnila na dědičná
- na Moravě na poč. 13. stol. spolu s predikáty jako projev západní módy)
c) **nešlechtické** (církevní, městské – patriciové, lokátoři měst a vesnic, cechovní) aj.
- 3. Právní osoba: a) **zemské znaky** (ze znaku vládnoucí dynastie: Morava – z markraběcí orlice za Př. Ot. II. v 60. l. 13. stol.; Čechy – krátce plamenná orlice pak lev)
b) **státní znaky** (ze zemských znaků – lev ve znaku Československa i ČR)
c) **znaky samosprávných území** (menší celky než země – uherské šlechtické komitáty – župy 15/16. stol.)
d) **městské erby**
e) **vesnické erby**
f) **církevní** - úřady, kláštery, kanonie, univerzity
g) **spolky a nadace** (rytířské spolky, bratrstva)

Dynastické (státní) znaky

Přemyslovci

Státní znak – oficiální státní symbol

Svatováclavská orlice – černá orlice s červenými plaménky, zlatým zobákem, drápy a jetelovými lístky
na křídlech byla odvozena od orlice říšské

Český Lev – jako státní symbol na denárech Soběslava II. (1173–1178)

– jako heraldické zobrazení na brakteátech Př. Otakara II. (1253–1278)

– za Habsburků z mincí odstraněn, vrátil se za Československé republiky

– symbol královské moci: a) Jednoocasý - korunovaný se zlatými drápy ve skoku vpravo

b) dvouocasý - od Přemysla Otakara II.

- **Moravská orlice** – červenostříbřitě šachovaná se zlatými drápy a korunou v modrém poli
- **Slezská orlice** – černá orlice s perisoniem (páska položená přes prsa figury, tvar srpku, jetelovité ukončení)

Třídění

- **1. Umístění:**
 - a) pečetě
 - b) portály, náhrobky
 - c) kachle, poháry, aj.
 - e) interiéry a exteriéry sídel
- **2. Nositel:**
 - a) **panovnické** (osobní znamení vládnoucí dynastie se stalo dědičným a zemským)
 - b) **šlechtické** – záp. E.: 1100-1140 u velkých feudálů jako individuální trvalá znamení, která se 1140-1180 změnila na dědičná
 - Morava: poč. 13. stol. spolu s predikáty jako projev západní módy
 - c) **nešlechtické** – církevní a městské: patriciové, lokátoři měst a vesnic, cechovní aj.
- **3. Právníká osoba:**
 - a) **zemské znaky:** znak vládnoucí dynastie: Morava – z markraběcí orlice za Př. Ot. II. v 60. l. 13. stol.
 - Čechy – krátce plamenná orlice pak lev
 - b) **státní znaky:** ze zemských znaků – lev ve znaku Československa i ČR
 - c) **znaky samosprávných území:** menší celky než země (např. uherské šlechtické komitáty: župy 15/16. stol.)
 - d) **městské erby**
 - e) **vesnické erby**
 - f) **církevní** - úřady, kláštery, kanonie, univerzity
 - g) **spolky a nadace** (rytířské spolky, bratrstva)

- **Znak Čech** – na červeném štítě vpravo hledící stříbrný dvouocasý lev ve skoku s otevřenou tlamou a vyplazeným jazykem se zlatou zbrojí

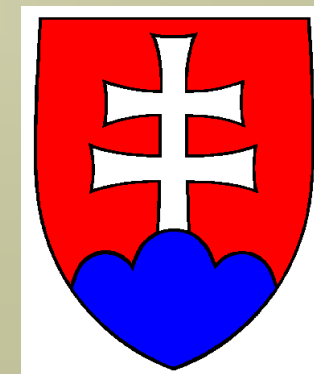
- **Znak Moravy** – v modrém štítě vpravo hledící čelně rozkřídlená stříbrno-červeně šachovaná orlice s otevřeným zobákem, vyplazeným jazykem a rozloženými ocasními pery se zlatou zbrojí

- **Znak Slezska** – ve zlatém štítě vpravo hledící čelně rozkřídlená černá orlice s otevřeným zobákem, vyplazeným jazykem a rozloženými ocasními pery s červenou zbrojí a zlatou korunou, na hrudi a křídlech se stříbrným perisoniem zakončeným na obou stranách jetelovými trojlisty a uprostřed s vyrůstajícím křížkem

- **Znak Slovenska** – červeném štítě modré trojvrší, na jehož prostředním nejvyšším vrchu vztyčen stříbrný patriarší kříž.

Státní znak

ČESKÝ LEV

stříbrný dvouocasý lev
na červeném poli

MORAVSKÁ ORLICE

orlice stříbrno-červeně
šachovaná na modrém
poli

SLEZSKÁ ORLICE

černá orlice se stříbrným
půlměsícem na zlatém
podkladu

Znak Karla z Lichtenštejna (1569–16

- Čtvrcený štít s klínem ve špici:
 1. **pole** - rodový znak rakouských Kuenringů, násobně dělený štít s pokosnou korunou (tzv. routový věnec)
 2. **pole** - dělený erb Lichtenštejnů
 3. **pole** - polcený znak opavského knížectví,
 4. **pole** - slezská orlice

klín špice - znak krnovského knížectví s loveckou trubkou.
- **Dekorování štítu** - knížecí koruna a řád Zlatého rouna s kloanou (řetězem) z křesacích kamenů a ocílek s visícím odznakem (klenotem) beránka (rouno)
- **1. pole** - dědictví po Kuenrinzích (1594 prodali, užívání znaku povoleno 1620)
- **2. pole** - rodové statky získané ve 12. st.
- **3. a 4. pole** - titul opavského a slez. vévody (1613)
- **znak ve špici** - hodnost krnovského vévody (1623)
- **Knížecí koruna nad štítem** - povýšení (20.12.1608)
- **Řád Zlatého rouna** - nejvyšší světské rytířské vyznamenání (8. 9. 1622)

Opava – „Minoritský klášter

„antonínský kříž“ (lis ?)

**Bělikové z Kornic
slezský rod z Opolska
v 15.-16. stol. - rozšířený
na Těšínsku a Opavsku**

**1486 - Jan Bělík z Kornic
hejtman v Horním Slezsku**

M. Mysliveček - Velký erbovník, 2005

„odrivous“ („zavinuta strela“)
rozrod Benešoviců (již 12. stol.)-
z Bechyně, Dubé, Tvorkovští z
Kravař, a Sedlničtí z Choltic

hrad Wenzelsburg
v Laufu

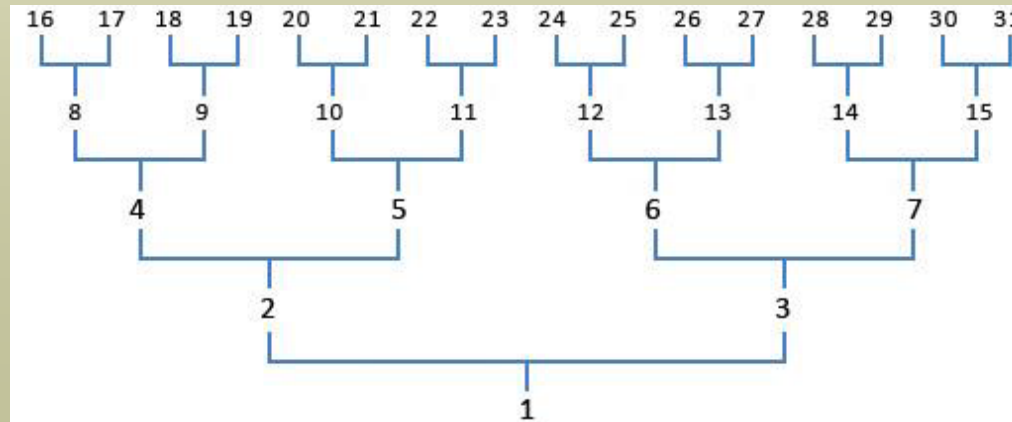
M. Mysliveček - Velký erbovník, 2005

Genealogie

(řec. génos, lat. genus = rod))

- Nauka o rodovém původu (rodopis).
- **1. Panovnická genealogie** – 1212: Zlatá bula sicilská – český panovník získal dědičnou královskou hodnost
- **2. Šlechtická genealogie** – od 12. stol.: urozenost, titul (přídomek), erb, odlišení od neurozených, majetek
 - Kosmova a Dalimilova Kronika: náznaky šlechtických rodokmenů
 - 16. a 17. stol.: nobilitace bohatých měšťanů
- **3. Občanská genealogie** – obyvatelé měst a venkova (svobodní, poddaní)
 - a) ranná: od prvních informací do roku 1780
 - b) novodobá: 1780 až 1949 vedení občanské evidence
- **Publicus Cornelius Tacitus** († 115 n. l.) – římský senátor a historik, rodokmeny patricijských rodů
- **Bartoloměj Paprocký z Hlahol** († 1614) – 1593: Zrcadlo slavného Markrabství moravského
 - 1602: Diadochus, tj. posloupnost knížat a králů českých, biskupů a arcibiskupů pražských a všech třech stavů slavného království českého, tj. panského rytířského a městského

- **Václav Březan († 1618)** – od 1593: ve službách Petra Voka z Rožmberka, pověřen správou rožmberského archivu
- **Bohuslav Balbín († 1688)** – 1679: Směs rozprav o dějinách českých - rodopisné dílo
- **Johann Christoph Gatterer († 1799)** – 1788: Nástin genealogie - první učebnice
- **František Palacký († 1876)** – po příchodu do Prahy se živil sestavováním rodokmenů
 - 1824: sepsal rodopis Šternberků a stal se jejich rodovým archivářem
 - rodokmeny: Černínů, Kinských a Althanů
 - Dějina národa českého: v prvním díle rodokmen Přemyslovců
- **Jan Hulakovský († 1877)** – Přátelstvo pokrevné a příbuzné - české názvosloví pro příbuzenské vztahy
- **Stephan Kekule ze Stradonitz († 1933)** – navrhl dodnes používané číslování osob ve vývodu z předků.

- **1929** – Rodopisná společnost československá: sdružení odborných i laických badatelů

- **1969** – Česká genealogická a heraldická společnost v Praze (ČGHSP)

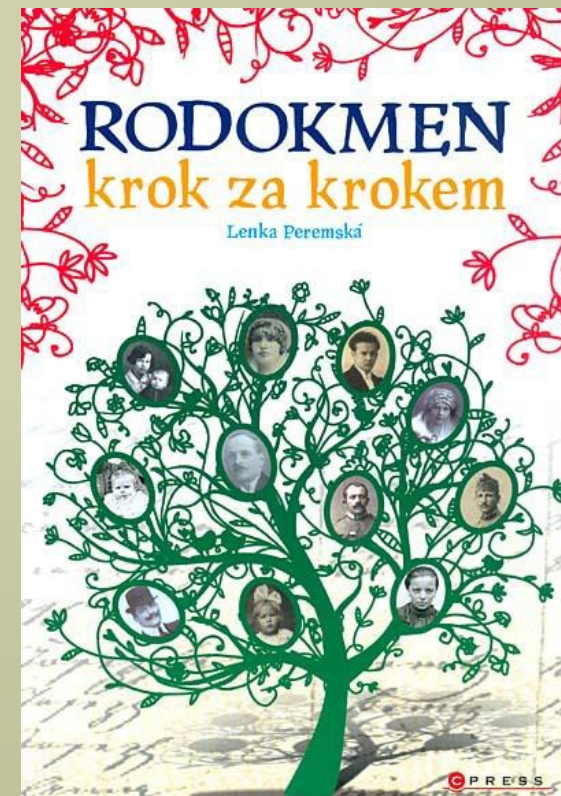
- **Antonín Markus** – **1926**: Rodinná kronika: populární úvod do studia rodopisného: (genealogie).
 - **1938**: Příručka rodového kronikáře: úvod do praktické genealogie.

- **Viktor Palivec** – **1938**: Rodina a rodokmen.
 - 1970: Minimum pro rodopisce a heraldiky.

- **Ignác Horníček** – **1939**: Kniha o rodopisu.

- **Jan Dokulil** – **1940**: Učme se znát dějiny svého rodu.

- **Augustin Bek** – **1941**: Rodopis v Praxi.

- **1983** – Moravský a slezský genealogický slovník: heraldické a genealogické vývody.
- **Jarmila Krejčíková** – **1987**: Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky.
- **Kristoslav Řičař** – **1995**: Úvod do genealogie: kdo jsou moji předkové a odkud přišli?
 - **2013**: Rodokmen: objevte tajemství vašeho rodu.
- **Vladimír Svoboda** – **1998**: Minimum o rodokmenu.
- **Boleslav Lutonský** – **1999**: Základy genealogie: soubor přednášek pro laické genealogy.
 - **2003**: Lexikon genealoga.
- **Marie Marečková** – **2004**: Příručka praktické genealogie: jak sestavit rodokmen.
- **Lenka Peremská** – **2016**: Rodokmen krok za krokem.
 - **2017**: Rodinná kronika: krok za krokem.

• **Prameny:**

– **Berní rejstříky, knihy sirotčí, knihy kšaftů**

– **Matriční knihy:** zakládány od 16. století kvůli evidenci osob

1. Knihy křestní (Libri baptisatorum) – matrika narozených

2. Knihy manželství (Libri matrimonium) – matrika oddaných

3. Knihy zesnulých (Libri defunctorum) – matrika zemřelých

„živé“ a „neživé“: živé: zápisy mladší než 100 let pro narození a 75 let pro oddání a úmrtí

• **1654–1679: Sčítání lidu:** knihy s počty obyvatel

• **1753 – Marie Terezie:** zavedla pravidelné sčítání lidu

• **Pozemkové knihy a urbáře** – změny majitelů domů, kupní smlouvy, soupisy majetků gruntů aj.

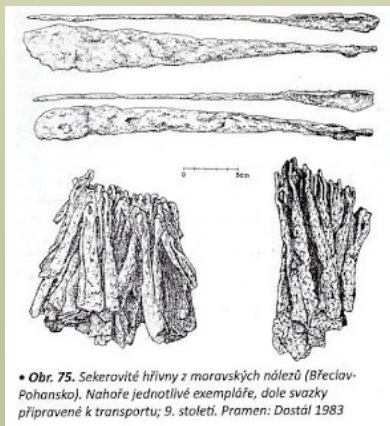
Numismatika

- Disciplína zabývající se dějinami směnných prostředků (platidel, peněz) v širším historickém vývoji.
 - I. Předmincovní období
 - II. Mincovní období
 - III. Pomincovní období
- **Předmincovní platidla** – předměty, které se používaly jako směnný prostředek: jantar, kůže, vosk, vážený kov

- **Misky slezského typu** – v depotech od 7/8. stol. do 9/10. stol. společně s jinými předměty

- **Sekerovité hřivny** – **Čechy** – zcela chybí (jediná ze sídliště v Miskovicích – Hořanech u Kutné Hory)
Morava – přes 700 ks. (v 90. letech); dříve spojovány s útoky Maďarů, dnes ekonomika
– depoty z hřiven: Mikulčice IV, Staré Zámky II, Staré město II a III Pohansko (75)
– nálezy i ze sídlištních objektů a vrstev (Mikulčice-Valy (314 ks.)
Slovensko – D. Bialeková: výskyt od konce 8. do začátku 10. stol. (3 typy)
Polsko, Maďarsko, Bulharsko, Slovinsko (v říčním korytu řeky Lublanice)
Skandinávie – Norsko, Dánsko

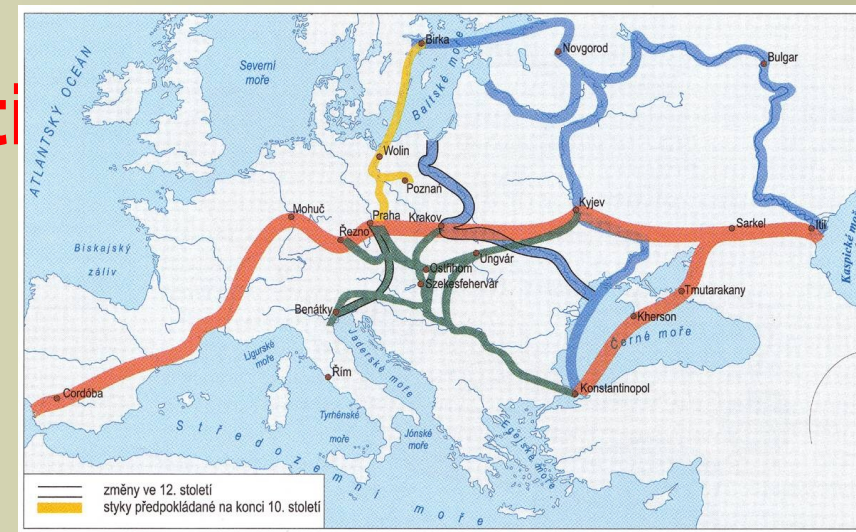
• Obr. 75. Sekerovité hřivny z moravských nálezů (Břeclav-Pohansko). Nahoře jednotlivé exempláře, dole svazky připravené k transportu; 9. století. Pramen: Dostál 1983

Mincovnictví

- **Obchod s kovy plnil dvojí funkci:** a) napomáhal intenzifikaci tržní směny
b) přispíval k integraci středoevropských horních produkčních center do finančních struktur zemí jižní a západní Evropy
- **2. pol. 13. stol.** – 90 % vytěženého stříbra bylo vyvezeno za hranice v zlomkové (nezmincované) podobě
 - stoupá poptávka po drahých a barevných kovech ze střední Evropy v severní Itálii a Flandrech
 - vývoz „německého“ stříbra do Itálie obchodní cestou i jako politické a církevní platby.
- **1200 až 1500** – Benátky: největší evropský trh s drahými a barevnými kovy: expanze Přemysla II. do alpských zemí a severní Itálie
- **1234 – 1240:** těžba stříbra na Českomoravské vrchovině (Jihlava, Humpolec aj.).
- **1234 – 1271:** prospekce v Jeseníkách (Uničov, Opava a Bruntál)
- **50. léta 13. stol.:** Kutná Hora (útlum za husitských válek)

Předmincovní platba

- Předměty, které se používaly v obchodě jako směnný prostředek: měřítko ceny.
- **Obchod** – usnadnil přenášení nových poznatků a zvyklostí, rozvoj řemesel
 - **S – J:** trasa Jantarové stezky: pobřeží Baltu – Středomoří
10. až 12. stol. obchod s jantarem (arabští a byzantští kupci)
 - **V – Z:** transevropská magistrála: Cordóvský chalifát – Čína
napojovala se na hedvábnou stezku: obchod s hedvábím, kožešiny, vosk, med
- **Zemská stezka z Čech:** 1. pol. 13. stol.: funkční komunikační síť
 - Olomouc – Litovel – Loštice – Mohelnice – Svitavy
 - Olomouc – Hranice – Příbor – Těšín – Krakov
 - Uherský Brod – Trenčín (města v Pováží)
 - Litomyšl – Vysoké Mýto
 - odbočka z Litovle: na Uničov – Rýmařov – Bruntál
 - odbočka z Mohelnice: na Úsov (1260) – Rýmařov – dále na Nisu a Vratislav

Směnné mechanismy (formy platby)

1. **monetární** (Münzgeldwirtschaft): **Franská říše** a tam, kde se platilo mincemi
zákl. měnová jednotka: stříbrný denár
2. **nemonetární** (Gewichtsgeldwirtschaft): odvažování stříbra: skládací váhy

- depoty drahých kovů: Pobaltí, Skandinávie a přilehlé části Evropy, Polsko
- severně od Labe a od severního úpatí Krkonoš a Jeseníků

První české mince – raženy v 60. či 70. letech 10. stol.: Boleslav II.

První moravské mince – 20. léta 11. stol.: Břetislav I.

Depoty – od konce 10. do konce 12. stol. (daleko od tzv. centrálních míst)

- kromě mincí také šperky nebo jiné stříbrné předměty, včetně zlomků
(tzv. zlomkové stříbro: Čistěves, Mančice, Chodovlice, Kelč, Komárov, Šluknov?)

Váhový standard – tzv. karolínská hřivna (408 g = 240 denárů, 1,7 g)

- severská hřivna (marca) (218 g)
- česká hřivna (11. stol.: 210 g.)

Středověk

denárová měna

- **Franská říše** – Chlodovík I. (486 – 511): první merovejský král, který razil mince
 - zlatý solidus: $1/72$ libry zlata (původně 40 dílů – denárů)
 - $1/3$ solidu = 12 stříbrných denárů
- Karel Veliký (768 – 814): zavedl jednotný mincovní systém
 - základní jednotka karolínská libra (pondus)
 - 408 g = 20 solidů krátkých po 12 denárech (240 denárů)
 - poměr zlata ke stříbru: 1 : 12
- karlovská libra ovlivnila mincovní systémy:
 - Itálie (lira = 20 soldi = 240 denárů)
 - Francie (livre = 20 sous = 240 deniers)
 - Anglie (pound = 20 šilinků = 240 pencí)
- **Skandinávie** – 10 a 11. stol.: obchod se severní Evropou dal vznik nové měnové jednotce:
 - marka (hřivna) = 218 g = cca $1/2$ karolínsk libry = cca $2/3$ římské libry
- **Německé země** – Magdeburg: mincovna razila vendické a otto-adelheidské denáry
 - pro obchod s východními Slovy

Depoty

z lat. deponere: uschovat

- **Depoty** – hromadné nálezy záměrně shromážděných a do země většinou jednorázově uložené soubory artefaktů z kamene, keramiky (od staršího metalika z mědi a bronzu, od mladšího z železa a drahých kovů)
- **Příčiny ukládání** – majetek ukrytý před nebezpečím
 - B. Novotný: doklad agrárního kultu
 - funkce: jednoznačně nezodpovězena, na VM předmincovní platidlo (železné předměty)
 - F. Curta: daně odváděné obyvatelstvem do centra
- **Funkce depotů** – podle místa uložení je dělíme na:
 - a) vratné: které bylo možno znovu vyzvednout
 - b) nevratné: obětiny božstvům
 - podle obsahu:
 - a) řemeslnické: s kovodělnými nástroji a větším podílem suroviny či kovového šrotu
 - b) obchodnické: nástroje, ozdoby, zbraně (kovolců a obchodníků s kovem)
 - podle skladby předmětů:
 - a) obětní (votivní): spíše jednorázově uložené
 - b) vlastnické: poklady zámožných jedinců, rodin či rodů (pestrá skladba předmětů)

Poklady (depoty) stříbra

konec 9. – 4/4 11. stol.

- Ve všech věci skandinávského původu.
 1. fáze: ozdoby + arabské mince.
 2. fáze: výrazný pokles arabských mincí; denáry bavorské, švábské, nadrýnské, saské, byzantské mince.
 3. fáze: úplná absence arabských mincí+ denáry české, anglosaské, maďarské; první polské – mincovna Měška I. a Boleslava Chrabrého.
 4. fáze: bez stříbrných ozdob, převaha polských mincí, po pol. 11. stol. počet depotů klesá; od konce 11. stol. již nejde o masový jev.
- **Poklady „sekaného stříbra“** – obchodní výměna (Kościan – v pokladu byla kupecká váha) v ústí Varty a střední Odry: 130
Giecz (střední Polsko): v okolí 17 depotů

Kelčský depot (u Hranic)

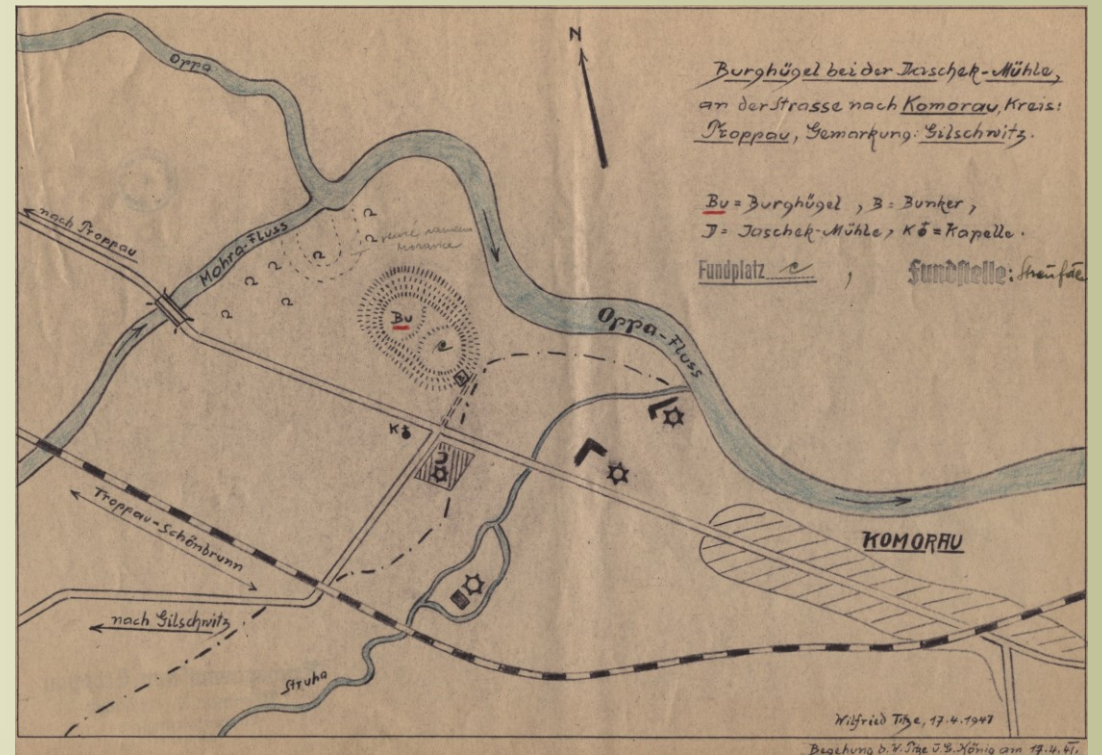

- **1938:** našel Jan Hradil při vyorávání brambor v nádobě a plátěných sáčcích na vrchu Strážném u Kelče (1500 ks/433 g)
- **1989-98:** nedaleko objevena druhá část
- Obsah: 798 evropských mincí
1222 islámských mincí (1 kompletní)
306 zlomků šperků
- Mince: stříbrné otto-adelheidské denáry, arabské dirhamy
italské a francouzské mince
šperky
- Nejstarší: denár Trajána (98-117)
denár Boleslava III. (999-1002)

Komárovský poklad

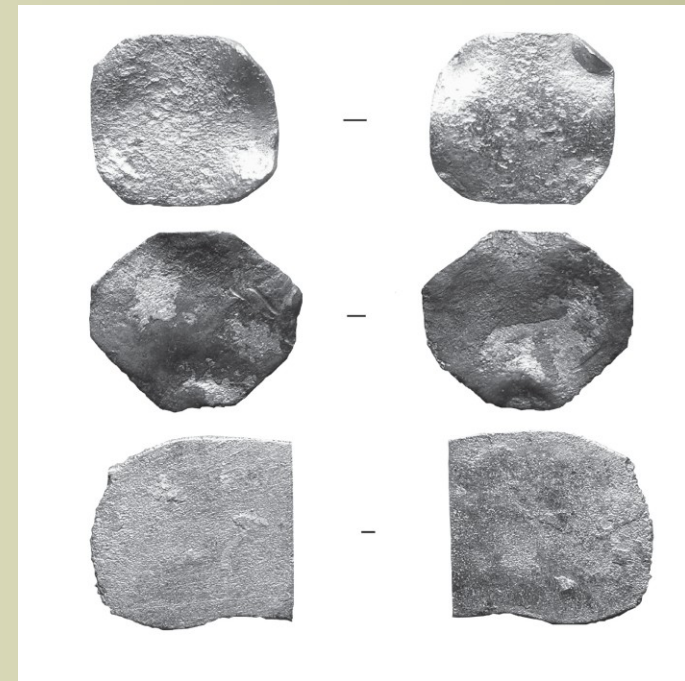
- **1881** – při regulaci říčky Moravice u soutoku s Opavou poblíž zaniklého slovanského hradiště (v literatuře Kylešovické hradisko)

- stříbrná figurka, mince
denár Boleslava I. (929 - 967),
oto-adelheidské denáry,
bavorský denár Jindřicha II. (985 - 995)
švábský denár Oty III. (983 -1002)

Stříbrné plíšky z výzkumu v Brně - ul. Jakubská a Rašínova

2007: Brno – Jakubská a Rašínova ul.:

při výzkumu středověkého pohřebiště byly nalezeny tři stříbrné plíšky, které mohou patřit k hrobovým výbavám.

Závažička šarží nižších než kventlík:

Hmotnosti plíšků: 0,44 g, 0,57 g a 0,52 g.

Brno – doklady zpracování měďnatých slitin a stříbra: Josefská 7, náměstí Svobody 9, Dominikánská 5

– menší tavicí nádoby okraje zásobnic: lитеcké,
šperkařské anebo prubířské dílny.

- **935: pražský trh** – rozvoj po Boleslavově ovládnutí Čech
- **965: Ibrahim Ibn Jakub:** největší obchod s válečnými zajatci (otroky), plátěné šátečky

...“město Frágha je postaveno z kamene a vápna. Je nejbohatším ze měst zbožím. Přicházejí sem z měst Krakúa Rusové a Slované se zbožím. A přicházejí s nimi ze zemí Turků (Maďarů) muslimové, židé a Turci rovněž se zbožím a obchodnickým závažím a vyvážejí od nich otroky, cín a různé druhy kožešin. Jejich země jsou nejlepší ze zemí lidí na severu a nejlépe zásobované živobytím“...

- **Denárová měna** – za Boleslavů: určena pro obchod se zahraničím, denáry vážily 1,2 - 1,3 g, stříbro 0,2 g
příjmy Boleslava I. – ze cla a obchodu v pražském podhradí (Malá strana)

za Vratislava – spojení s Kyjevem, Krakovem, Uhrami, arabskými zeměmi

– Arabové platili zlatými a stříbrnými mincemi

platidlo: miktál al markatíja (nejasný význam)

po r. 1018: židovští kupci z Byzance (otroci pro trh v Konstantinopoli)

- **Grošová měna** – **Itálie:** dóže Enrico Dandolo († 1205)
razil mince denarius grossus (2,2 g), dělené na denáry (parvuli, piccoli)
- **Francie:** 1266: Ludvík IX. (+ 1270) razil tourský groš (4,22 g)

- **brakteráty** (lat. plíšek): za Přemysla Otakara II. jednostranné mince
- **Čechy:** **groš** zaveden po roce 1200, po objevení stříbra v Kutné hoře

1298-1300 – **Václav II.** prosadil **měnovou reformu**, mincovna v Kutné Hoře
revize královských práv z výnosů dolů, ražba pražských grošů

- zákaz vývozu neraženého kovu ze země
- reformu provedli italští úředníci
- avers: jméno panovníka reverz: český lev
1 groš = 12 parvů přes 3 g

- **Míšeňské groše:** 1 : 2 k českým grošům, razily se v Mišni

- Jan Lucemburský: ražba zlatých dukátů (florénů)
Jan Křtitel x lilie 3,5 g

- **Tolarová měna** – **1518: ražba** šlikovských tolarů v Jachymově se řídila saskými mincovními předpisy

1 jáchymovský tolar: stříž = 29,23 g

zrno = 27,20 g (tj. ryzost 0,931)

- **1548: Ferdinand I.:** zastavil ražbu grošů a zavedl tolar

základní váhová jednotka = erfurtská hřivna: cca 234 g = 8 tolarů

Bílý groš (2g, 1g stříbra), Malý groš (1g, 0,5g stříbra)

- **Po 1620** – právo ražby mincí dáno finančnímu konsorciu: Karel z Lichtenštejna, Albrecht z Valdštejna
tzv. **dlouhá mince:** snížen obsah drahého kovu o 90% , což vedlo ke státnímu bankrotu
- **1624** – základní váhová jednotka: vídeňská hřivna = cca 280 g
- **1750** – celoříšská měna: libra kolínská 233 g = 10 tolarů = 60 krejcarů
- **1811** – bankrot kvůli Napoleonským válkám
- **1857** – **zlatková měna:** 1 zlatý
- **1882** – **korunová měna:** 2 koruny = 1 zlatý
- **1919** – měnová odluka od Rakouska: koruna československá

Metrologie

- **Vývoj měr a vah v českých zemích – 3 etapy:**
 - **I. Období zemské míry a soustav krajských (do roku 1750):**
 - **1268** – Přemysl Otakar II.: sjednotil míry a váhy: označil míry a váhy tzv. královskou pečetí (loket)
 - **1400** – zapsány do zemských desek
 - **1541** – Václav Hájek z Libočan: sepsal nejstarší ucelenou soustavu českých měrných jednotek
 - **1549** – Ferdinand I.: sjednocení měr a vah podle Starého Města pražského (1554: zrušeno)
 - **1609** – další neúspěšný pokus o sjednocení
 - **1610** – zavedení provazce o 52 českých loktech jako délkové míry ve všech krajích
 - **1615** – zemský sněm schválil zavedení jednotné míry pražské pro celou zemi
 - **1617** – Šimon Podolský z Podolí (zemský měřič): vydal příručku: Kížka o měrách zemských
 - **1638** – Ferdinand III.: pokus sjednotit míry a váhy na Moravě podle Olomouce
 - **II. Období systému rakouského (mezi lety 1750 – 1875):**
 - **1750** – Marie Terezie: ve Slezsku zavedeny míry vídeňské; 1758: na Moravě; 1756: v Čechách
 - 1875 – podepsána mezinárodní Metrická konvence
 - zřízen Mezinárodní úřad pro míry a váhy a Generální konference pro míry a váhy
 - **II. Období po zavedení metrického systému (od 1. ledna 1876):**

Metrologie

- Disciplína, která se zabývá historickými měrnými jednotkami: délkové, váhové a objemové
- **Délkové** – podle částí lidského těla: palec (coul), stopa, loket, sáh (krok)
 - lokety pražský: 59,14 cm na východní straně věže Novoměstské radnice
 - kyjovský loket: 77,59 cm vpravo vstupu do radnice v Kyjově
 - 1 loket = 3 pídě, 1 píd' (0,197 m) = 10 prstů, 1 prst (0,0197 m) = 4 zrna (ječmen)
 - 1 loket rakouský, sáh = 6 stop, 1 stopa = 12 palců, 1 palec (2,47 cm) = 2,3 cm
 - 1 míle = 365 provazců, 1 provazec (30,76 m) = 52 loktů
- **Plošné** – od dutých měr podle množství obilí: korec, strych,
 - jitro (plocha zoraná za den od jitra do večera: obdélník o poměru stran 3:1 o délce max. 52 loktů
 - lán = 64 jiter, 1 jitro = 3 provazce čtverečné
- **Duté** – máz = 1,4 litru, žejdlík = 0,35 litru, vědro = 56 litrů, české vědro = 46 litrů, pinta = 4 žejdlíky
 - věrtel = 23 litrů

Čárka		= 0,00205 m
Zrno		= 0,00492 m
Prst	= 4 zrna (ječmene)	= 0,0197 m
Palec	= 5 zrn	= 0,0246 m
Dlaň	= 4 prsty	= 0,0788 m
Pěst	= 4 palce	= 0,0985 m
Píd'	= 8 palců	= 0,1971 m
Stopa, střevíc	= 12 palců	= 0,2957 m
Český loket	= 3 pídě = 30 prstů	= 0,5914 m
Sáh	= 3 lokty	= 1,7745 m
Látro	= 4 lokty	= 2,366 m
Prut	= 8 loktů	= 4,732 m
Provazec	= 42 loktů = 126 pídí = 1260 prstů	= 24,8388 m
Provazec pražské míry	= 52 loktů	= 30,7528 m
Míle		= 7 451,640 m
Míle česká	= 365 provazců zemských	= 9 139,643 m

Hon	= 5 zemských provazců	= 124, 194 m ²
Záhon		= 257, 069 m ²
Jitro	= 5 provazců čtverečních	= 3 084,829 m ²
Prut	= 5 jiter = 25 provazců	= 15 424,149 m ²
Čtvrť	= 3 pruty = 15 jiter = 75 provazců	= 46 272,449 m ²
Lán	= 4 čtvrtě = 12 prutů = 60	= 18,58 ha
Lán zemský	jiter = 300 provazců	= 18,50 ha

Hrst		= 0,726 l
Češka	= 2 hrsti	= 1,453 l
Řepice	= 2 češky	= 2,906 l
Čtvrťce	= 2 řepice	= 5,812 l
Věrtel	= 4 čtvrtce	= 23,248 l
Strych (korec)	= 4 věrtel	= 92,992 l

Kvarta	= množství vína v dlani	≐ 0,121 l
Půlka	= 2 kvarty	Neuvedeno
Žejdlík	= 2 půlky	Neuvedeno
Pinta	= 4 žejdlíky	Neuvedeno
Lahvice	= 3 piny	Neuvedeno
Soudek	= 2 lahvice	Neuvedeno
Vědro	= 4 soudky	≐ 58 l

Kventlík		Neuvedeno
Lot	= hrst pepře	= 16,054 g
Čtvrť	= 8 lotů	= 128,432 g
Hřivna	= 16 lotů = 64 kventlík	Neuvedeno
Libra	= 4 čtvrtě = 32 lotů	= 513,728 g
Kámen	= 20 liber	= 10,274 kg
Centněř	= 6 kamenů	= 61,647 kg

Literatura

- Hofmann, Gustav: Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy. Plzeň 1984.
- Maráz, Karel Sfragistika: studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví. Brno 2014.
- Petráň, Zdeněk – Radoměřský, Pavel: Ilustrovaná encyklopedie české, moravské a slezské numismatiky. Praha 2001.
- Sejbal, Jiří: Základy peněžního vývoje. Brno 1997.
- Vorel, Petr: Od pražského groše ke koruně české 1300-2000. Praha 2000.
- Vorel, Petr: Od českého tolaru ke světovému dolaru. Praha 2003.